

Edward Hallet Carr'ın Perspektifinden Tarihte Neden- sellik: Hegel'in Kötülüğü ve Kleopatra'nın Burnu

Causality in History from Edward Hallet Carr's Perspective: Hegel's Malignancy and Cleopatra's Noses

SERPİL DURĞUN

Mersin University

ZEHİRAGÜL AŞKIN

Mersin University

Received: 22.02.15 | Accepted: 12.06.15

Abstract: The aim of this study is to be researched for the problematic of causality of in history from Edward Hallet Carr's perspective. Carr who brought into novel explanations to the issue of causality in history bases on two metamorphic items which were entitled as Hegel's Malignity and Cleopatra's Nose in asserting the sense of causality that engenders the centre of his methodological attitudes. Metaphor that Carr hereby marked as Hegel's Malignity comes out as a criticism aimed at Hegel and Marx's determinist philosophy of history. As for metaphor that he marked as Cleopatra's Nose puts it in the centre the thought that history will be able to carry the chance causes back as the chain of events that were identified within the aleatoric coincidences of history.

Keywords: Edward Hallet Carr, casualty in history, indispensability in history, coincidence in history, coincidental reasons.

✉ Serpil Durğun, *Doktora Öğr.*

Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Programı
33343, Yenişehir, Mersin, TR | durgunserpil@hotmail.com

✉ Zehiragül Aşkin, *Doç. Dr.*

Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü
33343, Yenişehir, Mersin, TR | zgaskin@mersin.edu.tr

Giriş

Tarih, en genel anlamda yaşanmış geçmiştir. Tarih bilimi, bu yaşanmış geçmişi kendine konu edinerek kayıt altına alır. Tarih metodolojisi ise, tarihçinin bilgi edinme yollarını sorgulayan bir yöntem eleştirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarih metodolojisinin kökeni Alman Tarih Okulu'nun en önemli temsilcisi olan Herder'e geri götürülebilir. Alman idealizminin öne sürdüğü felsefenin tarihi kavrayabileceği argümanının tam tersine, her şeyin tarihsel olduğu argümanından yola çıkan Herder, ister doğa ister sosyal bilimler olsun tüm bilme etkinliklerimizin kökeninin tarihsel bir içerime sahip olduğunu öne sürerek, tarih bilimini bilimler arasında temel bilim olarak merkeze yerleştirmiş ve bu alanın metodolojisine odaklanmıştır (Özlem, 2010). Bu noktada, 'tarihte bir düzenlilik olduğu' düşüncesini felsefeye taşıyan Herder ve onun açtığı yoldan ilerleyen ardılları olarak Dilthey, Collingwood ve Carr tarihte metodoloji sorununa yönelik almış oldukları anti-pozitivist tutumla tarih metodolojisine çok önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Bu bağlamda, tarih metodolojisinin temel problemlerinden biri olarak karşımıza çıkan neden ve genelleme sorununa 20. yüzyılın önemli İngiliz düşünürlerinden biri olan Edward Hallet Carr (1892-1982), hem tarihçinin 'tek tek olaylar içerisindeki genellikle' ilgilenmesi gerekliliğine vurgu yaparak hem de bu konuda Collingwood'un nedensellik sorununa çözüm olarak önerdiği bilme sürecinde açıklama ve anlama aktlarının iç içe geçmiş süreçler olarak ele alınması gerektiği yaklaşımını kendi içinde bir senteze ulaştırarak özgün bir açıklama getirmiştir.

I.

Collingwood için tarih, ne salt kendi başına geçmişle ne de tarihçinin kendi başına geçmiş hakkındaki düşünceleri ile ilgilidir, tarihte her ikisinin karşılıklı ilişkisi söz konusudur. Collingwood'a (2013) göre, tarihçi olayları keşfetmek için onları kendi zihninde yeniden düşünür, yani bir nevi tarihi zihninde yeniden kurar. Bu bağlamda tarih, geçmişin tarihçinin zihninde yeniden canlandırılmasıdır. Çünkü tarih, doğa bilimlerindeki gibi ardı ardına olayların ya da değişimlerin bir açıklaması değildir, tarihçi, düşüncelerin dışsal ifadesi olan olaylarla ilgilenir. Collingwood'a göre, tarih bilgisi aklın geçmişte ne yaptığının bilgisidir. Dolayısıyla, tarihçi için

tarihsel olay seyredilerek -salt bir theoria etkinliği olarak- değil, içeriden yaşanılarak dile getirilir. Bu noktada tarihçi, yaşanan olayla kendisini ilişkilendirerek -bir tür duygudaşlık kurarak- tarihsel olayı seçer ve zihninde kurar. Diğer bir ifadeyle, tarihçi geçmişe ilişkin kanıtlarla tarihsel olguda dile gelen düşünceyi kendine özgü bir biçimde zihninde yeniden oluşturur. Tarih belgelerini önüne yığan tarihçi, bu yığma işleminden önce zihninde mutlaka bir çerçeveye sahiptir. Dolayısıyla, bu yığma işi rastgele değildir, tarihçi gerçekten var olan kanıtlara -belgelere- gider, ama bu kanıtları kendi düşüncesine göre bir araya getirir (Coolingwood, 2005). Tarihsel oluşturma olayların birbirini takip etmesi bir nedensellik görünümü verse de, bu görünüm Coolingwood'un da vurguladığı gibi, tarihsel fenomenlerin anlamlandırılması için yeterli değildir. Bu durumda, tarihi yorumlayışta ereklilik tasarımı devreye girer. Çünkü, tarihsel fenomenlerin ardışıklığındaki akış hep bir ereğin kendisini gerçekleştirilmesi olarak görünür. Nitekim, nedensellik tarihsel işleyişin bir kategorisidir, fakat tarihteki nedensel bağ, değerlere sırtını dayayan ereksel bağı da içine alır. Yani, tarihinin söz konusu belgeleri değerlendirmesinde, kendi sahip olduğu değerleri ön plandadır (Aşkın, 2003: 159-160).

Bu noktada Carr, Coolingwood'un argümanlarını devam ettirerek tarihsel olguların (vakaların) bize doğa olguları gibi hiçbir zaman saf olarak gelemeyeceğini, çünkü tarihsel olguların her zaman için tarihinin anlama ve anlamlandırma etkinliğinin arka desenini oluşturan değer yargılarından süzülerek oluşturulduğunu belirtir. Carr'a göre, tarihi yapmanın tek yolu onu yazmaktır. Bu nedenle, bir tarih yapıtını ele alırken metodolojik olarak ilk ilgilenmemiz gereken şey olgular değil, onu yazan tarihçi olmalıdır. Dolayısıyla, Carr için olgular incelenmeden önce tarihçi incelenmelidir. Carr'a göre tarihçi, incelediği toplumsal eylemlerin veya otobiyografiye konu olan kişilerin gerisindeki düşünceleri kendi hayal gücü ile tamamlamalıdır. Tarih yaşanmış geçmiş olduğundan, yani nesnesi geçmişte belli bir zaman ve mekan boyutu içinde gerçekleştiğinden, tarihçi geçmişi ancak kendi içinde yaşadığı güncellik ya da çağ içerisinden, diğer bir ifadeyle kendi zamanının bakış açısından kavrayabilir. Bu nedenle, Carr için her tarihçi yaşanmış geçmişteki bir olguyu kendi içinde yaşadığı dönemin koşullarına göre yorumlar.

Diğer yandan Carr, Coolingwood'un tarihi, tarihinin beyinde do-

kunmuş bir şey olarak niteleyen düşüncesini eleştirir ve bu argümanı tehlikeli bulur. Çünkü Carr'a göre, Coolingwood'un bu düşüncesi, bizi rahatlıkla 'nesnel bir tarihsel gerçek yoktur' düşüncesine götürür. Oysa Carr için, doğa bilimlerindeki gibi olmasa da tarihin de kendi nesnesine uygun nesnellığı vardır. Carr, tarihin nesnellığı derken, olgunun nesnellığından değil, olgu ile yorum arasındaki ilişkinin, geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki ilişkinin nesnellığından söz eder. Ona göre nesnel tarihçi doğru önem standartlarını geçmişe uygulayan tarihçidir. Doğru önem standartlarının ise, ne ahlakla ilgisi vardır ne de o an için ağırlık kazanmış düşüncelerin yansıtılmasıyla ilgilidir. Doğru önem standartlarını, tarihçinin tarihsel yön duygusuna dayandıran Carr için bu standartlar, tarihçinin olayların gerçekleştiği anda hangi doğrultuyu izleyerek ilerleyeceğini saptama yeteneğine dayanır. Carr'a göre, geçmişini inceleyen tarihçi, ancak geleceği anlamaya yaklaştıkça nesnellığe yaklaşmış olur.

Bu noktada Tosh (1997: 145-147) tarihsel eğilimleri geleceğe yansıtmının doğrudan doğruya öznel ve değerlere bağımlı olduğunu öne sürer ve Carr'ın nesnellik kavramına getirdiği bu yeni bakış açısının, tarihçiye önemli bir toplumsal rol yüklemesine rağmen çok az sayıda tarihçi tarafından benimsendiğini belirtir. Carr'ın nesnellik kavramına ilişkin öne sürdüğü bu tanımın kibir denecek kadar büyük bir özgüvene dayandığını iddia eden Tosh, söz konusu tanımı cüretkâr bir girişim olarak nitelendirir. Çünkü ona göre, pratikte Carr'ın programı sadece tek önem standardı değil, birbiriyle çelişen birden çok standart ortaya çıkaracaktır ve bu da insanı şimdiki zaman gözüyle bakan tarihin daha dogmatik bir varyantına götürecektir. Tarihsel kavrayışın evrim halindeki bir hedefe tabi kılınması 'kazanılan tarafa bağlanmayı ve kabul edilen tarihsel gelişim doğrultusu dışındaki olaylarla deneyimlere kayıtsız kalmayı getirir. Carr'ın, kısmen tarihsel görecelik sorununa bir cevap olarak öne sürdüğü bu çözüm Tosh'a göre, kuşkuların eline koz vermekten başka hiçbir işe yaramamaktadır. Tarihsel nesnellığe ilişkin sorunlardan kaçmanın ne geçmişe sığınmakla ne de kökü bugünde olan kabulleri ve amaçları meşrulaştırmak üzere geleceğe başvurmakla mümkün olduğunu vurgulayan Tosh, tarihte nesnellik tartışmasıyla ilişkili sorunların, tarihçiyi belli bir tema seçmeye yönelten değerlerin, belgelerin yanlış ya da yetersiz yorumlanması sonucunu doğurabilmesinden kaynaklandığını ve bu temel güçlükleri kabul ederek pratikte

bu onların nereye kadar üstesinden gelinebileceğinin araştırılmasının tarihsel kuşkuculuğa karşı çok daha etkili bir tavır olduğunu öne sürer.

Carr'a (1991: 142-143) göre, tarihin olguları bütünüyle nesnel olamaz, çünkü bunlar ancak tarihçi tarafından onlara verilen anlamlılığın gücüyle tarihin olguları haline gelirler. Bu noktada Carr tarihçinin yorum yapma ödevi bakımından, anlamlı olanla rastlantısal olanı ayırt edebilmesini sağlayan anlamlılık ölçütünün aynı zamanda nesnellik ölçütü de olduğunu vurgular. Çeşitli geçmiş yorumlarında bir evrim ortaya koymayı tarihin zorunlu bir işlevi olarak gören Carr, tarihçinin yön duygusunun ve geçmiş hakkındaki yorumunun sürekli olarak değişmeye ve evrime uğradığını öne sürer. Ona göre, geçmişin yorumunun anahtarını bize ancak gelecek sağlayabilir ve ancak bu anlamda tarihte nihai bir nesnellikten söz edilebilir. Geçmişin geleceğe ve geleceğin de geçmişe ışık tutması, Carr için, tarihin hem temellendirilmesi hem de açıklanması anlamına gelir. Dolayısıyla, bir tarihçinin nesnel olduğunu söylemekle Carr'a göre iki şeyi kastederiz. Bunlardan ilki, tarihçinin toplum ve tarih içindeki kendi konumunun sınırlı bakış açısının üstüne çıkma yeteneğinin olmasını –bu yetenek, tarihçinin kendisinin o konuma ne denli çok karışmış olduğunu anlayabilmesi, yani tam nesnelliğin imkânsızlığını teslim edebilmesiyle ilgilidir- ; diğeri ise, geçmişe bakışları, kendilerinin içinde buldukları konumla büsbütün sınırlı olan tarihçilerin erişebilecekleri daha sağlam ve daha sürekli bir kavrayışa sahip olabilecek şekilde kendi görüş gücünü geleceğe yansıtabilme yeteneğinin olduğunu söylemek isteriz. Çünkü, Carr (1991: 153) için tarih, “geçmiş ve gelecek arasında tutarlı bir ilişki kurduğu zaman anlam ve nesnellik kazanır.” Ona göre, “tarihsel süreç sürekli, bugünün geleceğe nasıl yansiyebileceğini bilmezsek, geçmişin bugüne nasıl dönüş-tüğünü de anlayamayız” (Carr ve Fontana, 1992: 18). İşte bu nedenle Carr, tarihi, geçmişin olaylarıyla geleceğin derece derece ortaya çıkan amaçları arasında bir diyalog olarak görür.

Tarihçilerin geçmişi yorumlayışı, anlamlı ve ilgili olguları seçmesi, yani amaçların derece derece ortaya çıkışıyla evrilir. Sözgelimi, ana amaç anayasal özgürlüklerin ve siyasal hakların örgütlenmesi diye görüldüğü sürece, tarihçi geçmişi anayasal ve siyasal terimlerle yorumlamıştır. Buna karşın, iktisadi ve toplumsal amaçlar, anayasal ve siyasal amaçların yerini almaya başlayınca, tarihçiler de geçmişin iktisadi ve toplumsal yorumuna

yönelmişlerdir. Bu süreç içinde şüpheli bir kimse, yeni yorumun eskisinden daha doğru olmadığını inandırıcı bir biçimde ileri sürebilir ve hepsi de kendi dönemi içinde doğrudur. Bununla birlikte, iktisadi ve toplumsal amaçların ağırlık kazanması insanlığın gelişiminde siyasal ve anayasal amaçların öncelik konumunda daha geniş ve daha ileri bir düzeyi temsil ettiğinden, tarihin iktisadi ve toplumsal yorumunun tarihte yalnızca siyasal yorumdan daha ileri bir düzeyi temsil ettiği de söylenebilir. Görüldüğü gibi, burada eski yorum reddedilmiyor, yenisinin içine hem katılıyor hem de onun içinde aşıyor. Geçmişe, yapıcı bir bakışa ihtiyacımız olduğuna dikkat çeken Carr, bununla, tarihçiliğin olaylar sürecine sürekli genişleyen ve derinleşen bakış açıları sağlamak amacı anlamında ilerleyen bir bilim olduğunu imlemektedir.

Çünkü Carr, tarihin, insanın çevresini daha iyi anlamasını ve ona daha iyi hakim olmasını sağlamak gibi birtakım pratik işlevlerinin olduğuna inanır ve asıl amacı, onu beşeri bilimlerden ayırıp sosyal bilimlere yerleştirmektir. Tosh (1997: 30), “Carr’ın bir tarihçinin zamanımızda kendi konusunun yapısını en iyi yansıttığı çalışma olan *Tarih Nedir?* (What is History?) adlı çalışmasında tam da bunu yaptığını” öne sürer. Bu noktada, metodoloji problemi açısından Carr, pozitivist bilim anlayışı karşısında, Alman tarih geleneğinin anti-pozitivist -tarihi doğa bilimlerinin himayesinden kurtarmak için, metodoloji probleminde doğa bilimine özgü ne varsa ona savaş açan- tarihselci düşüncenin yanındadır. Carr, doğa bilimleriyle tarih bilimi arasındaki sınırı çizmek için, Droysen ve Dilthey (2011) tarafından toplumsal-tarihsel gerçekliği doğal gerçeklikten ayırmak amacıyla yapılan açıklama ve anlama arasındaki ayrım, anlama kavramına vurgu yapar. Carr’a göre, tarih bilimi anlamayla iş görür. Anlama ve açıklama aktarı büyük ölçüde örtüştüğünden, özünde her ikisi de bir ve aynı olaya değişik yönlerden yaklaşmadır. “Anlama aktı, empirik olguları aşarak bir tarih metafiziği ortaya koyarken -ki felsefede metafiziğe açılan kapı kolayca girilecek genişlikte olmasına rağmen bu spekülasyon tutuma girmeden de anlama ve anlamlandırma olabilir- açıklama aktı kendini olgularla sınırlar” (Aşkın, 2008: 26). Tarih bilimine yönelen anlama aktının, Carr’ın duygudaşlık -bu duygudaşlık ve bu duygudaşlığın arka planını oluşturan değer yargularımız- adını verdiği psikolojik bir boyutu vardır. Doğa ile duygudaşlık kuramadığımız için o alanda anlamının bir işlevi yoktur. Do-

ğa olaylarında herhangi bir olguyu açıklarken onu anlamamız gerekmez. Oysa, tarih alanında olup biten olayları açıklarken önce onu anlamamız gerekir. Çünkü, Carr tarihi, tarihçi ile olguları arasında karşılıklı bir etkileşim süreci; bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalog olarak görür.

II.

Tarihi, “tarihçi ile olguları arasında karşılıklı bir etkileşim süreci; bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalog” (Carr, 1991: 37) şeklinde tanımlayan Carr için, bu noktada, tarih incelemesi nedenlerin incelenmesidir. Sözelimi, biri II. Dünya Savaşı'nın Hitler savaş istediği için çıktığını söylemekle yetinebilir, ama Carr'a göre bu ifade hiçbir şeyi açıklamaz. Çünkü, Carr büyük tarihçiyi yeni olaylar hakkında ya da yeni bağlamlar içinde 'niçin' sorusunu soran bir kişi olarak niteler.

Carr'a göre, 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar yaklaşık 200 yıl boyunca tarihçiler ve tarih filozofları tarihi olayların nedenlerini ve bunları yöneten yasaları bularak insanlığın geçmiş deneyimlerini düzenlemekle uğraşmışlardır. Tarihçilerin ve tarih filozoflarının ele aldığı nedenler ve yasalar süreç içinde bazen mekanik, bazen biyolojik, bazen ekonomik, bazen psikolojik, bazen de metafizik olarak düşünülmüştür. Carr'a göre, söz konusu bu tutumların hepsi, nedensellik ilkesine bir kenarından tutundugundan tarihsel olayları düzenli bir neden-sonuç sıralanışı ilişkisi içinde ele alır. Carr'ın yöntem sorunu açısından tarihçilere yönelttiği eleştiri tam da bu noktada anlam kazanır. Çünkü ona göre, bütün bu neden türlerini birbirinden ayırmak yerine, tüm bu nedenlerde ortak olan tek bir neden bulunmalıdır.

Carr eleştirdiği bu tablonun, son yıllarda bir dereceye kadar değişmiş olduğuna dikkat çeker. Artık, tarihi yasalardan söz edilmediğini vurgulayan Carr, 'neden' kelimesinin modasının geçmiş olduğunu, bazılarının tarihte nedenden söz etmek yerine, açıklama ya da olayların iç mantığı, anlama ya da yorum şeklinde ifadeler kullandıklarını, nedensel yaklaşımı içeren “neden oldu?” sorusunu reddettiklerini, onun yerine işlevsel yaklaşımı içeren “nasıl oldu?” sorusunu tercih ettiklerini ifade eder. Carr'a göre, işlevsel yaklaşım bile, kaçınılmaz olarak olayların nasıl olup da meydana geldiği sorusunu yine işin içine katmakta ve bizi yine 'niçin' sorusuna geri götürmektedir. Carr, daha başka kişilerin ise, mekanik, biyolojik, psikolo-

jik gibi farklı neden türleri arasında bir ayırım yaptıklarını ve tarihi nedeni kendine özgü bir bölüm saydıklarını da belirtir.

Neden sorunu karşısında tarihinin yaklaşımının ilk özelliği, genel olarak aynı olaya birkaç neden birden göstermektir. Tarihçi çok nedenle çalışır ancak, ağırlık verdiği nedenle tanınır. Sözelimi, sıradan bir tarihçiden Bolşevik Devrimi'nin nedenlerini sıralaması istenirse, ekonomik, siyasal, ideolojik ve kişisel nedenlerin, uzun ve kısa dönemli nedenlerin rastgele bir karmaşasını sıralar. Fakat Carr'a (1991: 106) göre, "gerçek bir tarihçi bir olaya ilişkin bir düzine nedeni birbiri ardınca sıralayıp bırakmaz. Gerçek tarihçi, bu nedenler listesini bir düzene indirger, birbirleriyle ilişkilerini kuran bir nedenler hiyerarşisi meydana getirir ve nihai analizinde hangi nedenin ya da nedenler grubunun, bütün nedenlerin nedeni olan en son neden olduğunu saptar." İşte bu en son nedenin saptanması Carr için, belli bir konu hakkında tarihinin yaptığı yorumu oluşturur. Çünkü, tarihçi ağırlık verdiği nedenlerle tanınır ve her tarih tezi nedenlerin önceliği sorunu çevresinde döner.

Carr'a (1991: 107) göre, "tarihçi araştırmasını genişletip, derinleştirirken 'niçin' sorusunu durmadan daha çok toplayıp biriktirir." Aynı zamanda tarihçi, geçmişini anlama dürtüsünün baskısıyla tıpkı bir fen bilimcisi gibi cevaplarının çeşitliliğini azaltmaya, bir cevabı bir başkasına bağlamaya, olayların kargaşasına ve özgül nedenlerin kargaşasına bir çeşit sıra ve birlik getirmeye zorlanır. Ancak, tarihinin tek Tanrı, tek yasa, tek öge gibi büyük bir genellemeye ulaşmaya çalışması bugün için modası geçmiş olarak kabul edilmektedir. Tarihinin, nedenlerin çoğaltılmasıyla olduğu kadar basitleştirilmesiyle de uğraşması gerekir. Çünkü, Carr için tarih, bilim gibi, bu ikili ve çelişik görünen süreç içinde ilerler. Bu noktada Carr (1991: 108), "tarihte determinizm ya da Hegel'in kötülüğü ve tarihte rastlantı ya da Kleopatra'nın burnu" şeklinde ifade ettiği iki soruna değinir.

Tarihte determinizm ya da Hegel'in kötülüğü olarak adlandırılan sorun, Hegel ve Marx'ın determinist tarih felsefelerine yönelik bir eleştiridir. Hegel ve Marx'ın tarihsiciliği (historisizm) –tarih felsefeleri- insan davranışlarını nedensel terimlerle açıklayarak insanın özgür istemini red anlamına geldiği ve tarihçilerin, tarihin Charlemagneları, Napoleonları, Stalinleri mahküm etmeleri yükümlülüğünden kaçınmalarına imkan verdiği için karşı çıkılması gereken bir tutum olarak görülmektedir. Bu nok-

tada, Karl Popper'ın tarihsiciliğe yönelik görüşlerine kısaca yer vermek gerekir. Popper'a (2013: 19) göre tarihsicilik, "tarihsel öndeyinin sosyal bilimlerin asıl hedefi olduğunu ve bu hedefe, tarihin evriminin temelinde yatan ritimler ve örüntüler, kanunlar ve yönelimlerin açığa çıkarılmasıyla varılabileceğini kabul eden bir yaklaşım tarzıdır." Diğer ifadeyle, Popper, toplum bilimlerinde tarihsel gelişmeyi birtakım yasa ya da ilkelere dayanarak geleceğe yönelik öndeyilerde bulunan bütüncü tarih görüşlerine tarihsicilik adını verir. Tarihin, gelecekteki akış yönünü önceden haber vermenin mümkün olamayacağını vurgulayan Popper, tüm tarihsici tarih tasarımlarında totaliter eğilimler görür. Çünkü düşünsel alandaki totalitarizm, toplumsal totalitarizmi besler ve bunun sonucunda tarih sahnesine diktatörler çıkar. Popper'a göre, temel kaynağını Platon'un yapıtlarında bulan totalitercilik, tüm Batı tarihi boyunca varolmuştur. Platon kapalı toplumun, buna bağlı olarak da dogmatik düşüncenin zihinsel temellerini atmış olduğu için açık toplumun başlıca düşmanlarındandır.

Popper kendi yaşadığı çağda totaliterlik olgusunu faşizmin ve maksişmin tarih anlayışlarında görür. Her iki teori de historist dogmalara dayanır. Bu dogmalar marksizme ilişkiler ve sınıfsız toplum düşüncesi, faşizmde ise ırkların üstünlüğü düşüncesine dayanan ırkçı açıklamalardır. Modern totalitarizmin düşünsel temellendiricisi olarak gördüğü Hegel'e ağır eleştirilerde bulunan Popper, Hegel'i Platon'dan totalitercilığe giden zincirin küçük bir parçası, çağdaş milliyetçiliğin ve savaşçılığın en etkin kaynağı olarak görür. Marx'ı ise, bilimin mutlak doğruları keşfettiğine inanan sıkı bir pozitivist olarak gören Popper, onun doğa bilimlerinin ulaştığı sonuçlardan ve kullanmış olduğu kuramlardan yararlanarak toplumsal olayları bilimsel yöntemlerle açıklama yoluna gittiğini vurgular. Oysa Popper için bilimin mutlak doğruları yoktur ve bilgideki artışa koşut olarak değişir. Bu ise, bilimsel kuramların kesin olmadıkları ve revizyona tabi oldukları anlamına gelir. Popper'a göre, Marx'ın tarihsel gelişmeyle ilgili değişmez diyalektik yasalarının yanlışlanabilir bir niteliği yoktur, o zaman bilimsel de değildir. Çünkü, Popper'a göre bir kuramın bilimsel olmasının ölçütü onun yanlışlanabilirliği ya da sınanabilirliğidir. Bu tutum, kuramları mutlak doğru kabul edip zaman üstüne çıkarma anlamındaki saltık usçuluğa, dolayısıyla da dogmatikliği engeller. Marx, bilimsel araştırma ile bilimsel sosyalizmi birleştirmiş ve bilimin toplumun bütününe

uygulanabileceğini belirtmiştir. Popper'a (2010: 112) göre, "Marx bilimsel sosyalizmin gerçek görevini sosyalist çağın gelişinin müjdenmesinde görmektedir." Tarihsel gelişmenin son aşamasında ortaya çıkan yetkin bir toplum düzeni kurmayı amaçlayan sosyalizmi ise, Popper, optimist bir ütopya olarak değerlendirir. Ona göre, tarih felsefelerindeki bu bütünselleştirici eğilim uyum ve uzlaşma ütopyaları, total egemenliğe duyulan özlemi dile getirmiştir. Özetle, Popper, bütüncü tarih görüşlerine, yani tarihsiciliğe karşı çıkmaktadır. Bu karşı çıkışını da, bu tür ideolojilerin pratikte totalitarizme dönüşeceğini ön görerek temellendirir ve bu nedenle, açık toplum modelini, kapalı toplum modeline alternatif olarak önerir (Popper, 2010).

Carr, *Tarih Nedir?* adlı çalışmasında, "Karl Popper'ın historisizm karşıtı argümanlarına karşı, tarihsel açıdan Marx'ı savunur. Carr'a göre, tarihsel gerçekçilik, ahlaksal yargılayıcı tarihten önce gelmelidir" (Duke, 1993: 133). Çünkü, geçmişteki önemli kişiler üstüne ahlak yargılarında bulunmak tarihinin görevi değildir. Sözgelimi, Stalin'in ikinci karısına oldukça zalim ve kaba davrandığı söylenir, ancak Stalin'in bu özelliği Sovyetler Birliği'nin bir lideri olarak onun yaptıklarını etkilemedikçe tarihçinin ilgi alanına girmez. Charlemagne, Napoleon, Hitler ya da Stalin kendi zamanlarının mahkemelerinde zaten yargılanmışlardır ve dolayısıyla ikinci kez mahkum edilmeleri ya da bağışlanmaları söz konusu değildir. Kaldı ki, tarihi olayların ve durumların yargılandığı, tarih üstü bir ölçüt kurmak girişimi zaten tarihin özünü çelişen bir durumdur ve dolayısıyla tarihe aykırıdır. Çünkü, belli bir zamanda ve yerde belirli bir değer, eylemin ortaya çıkışı ancak o yer ve zamanın tarihsel koşullarıyla açıklanabilir. Carr'ın, *Tarih Nedir?* adlı çalışmasında historisizm karşıtı argümanlara karşı, tarihsel açıdan Marx'ı savunması, onun Marxsist bir tarihçi olarak sınıflandırılmasına neden olmuştur. Carr 1934 yılında yayımlanan Karl Marx üzerine olan çalışmasında, kendisini 'amatör bir Marxsist' olarak adlandırsa da, politik açıdan Marxsizme bir yakınlık duyduğunu hiçbir zaman belirtmemiştir (Duke, 1993). Ancak, Carr bunu açık bir şekilde belirtmese de, bazı çalışmalarında öne sürdüğü düşüncelerde söz konusu yakınlığı görmek mümkündür. Sözgelimi, Carr'ın Fontana ile birlikte kaleme aldığı *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık* adlı çalışmasında karışımıza çıkan, "tarihçinin bir toplumu oluşturan sınıflar arasındaki anlaş-

mazlıkları anlamadıkça, o toplumun gelişimini hiçbir zaman kavrayamayacağına” (Carr ve Fontana, 1992: 95) ilişkin vurguda, Marx'ın etkisini açık bir şekilde görmek mümkündür.

Bunun yanı sıra, Carr (1991: 110) determinizmi, “olmuş olan her şeyin neden ya da nedenleri bulunduğu ve neden ya da nedenler değişik olmadıkça farklı bir şeyin olamayacağı inancı” şeklinde tanımlar. Determinizmi tarihin değil, bütün insan davranışının bir sorunu olarak gören Carr, eylemlerinin nedeni olmayan ve bu yüzden de belirlenmiş olmayan insanı toplum dışındaki birey kadar bir soyutlama olarak değerlendirir. Her şeyin bir nedeni olduğu aksiyomunun çevremizde olup bitenleri anlama yeteneğimizin bir koşulu olduğunu öne süren Carr, böyle bir koşul ortadan kaldırıldığında, “insan kişiliğinin toptan parçalanacağını” (Carr, 1991: 111) vurgular. Çünkü, Carr olayların nedenleri bulunduğu ve bu nedenlerin yeteri kadarının insan zihninde bir eylem kılavuzu olmaya elverecek kadar tutarlı bir geçmiş ve şimdi tablosu kurmaya yaradığı varsayımını destekler ve o da aynı Hume (2009) gibi, günlük hayatın insan davranışlarının ilkece doğruluğu araştırılabilir nedenler tarafından belirlendiği varsayımına dayandığını, böyle bir varsayım ortadan kalktığında günlük yaşamın imkansız olacağını öne sürer. Günlük hayattaki olaylara nedensel bir açıklama getirmenin, Hegel'in ve Marx'ın determinist varsayımını benimsediğimiz anlamına gelmediğini belirten Carr (1991: 112), “özgür istem ve determinizm arasındaki mantıki ikilemin günlük hayatta karşımıza çıkmadığını” vurgular, yani, günlük hayatta determinizmin benimsenmesi ahlaki sorumluluğumuzu tehlikeye düşürmemektedir. Çünkü, Carr'a göre neden ve ahlaki sorumluluk ayrı ayrı kategorilerdir.

Bu noktada, tarihçiye baktığımızda, Carr'a (1991: 112) göre “sıradan kişiler gibi tarihçi de insan eylemlerinin ilkece araştırılabilir nedenleri bulunduğu inandır.” Bu varsayım yapılmazsa, günlük hayat gibi tarihin de imkansız olacağını belirten Carr, nedenleri araştırmayı tarihçinin özel bir işlevi olarak görür. Ancak Carr, tarihçinin bir olaya ilişkin olarak ‘kaçınılmaz’ ifadesini kullanmaması gerektiğini, bunun yerine, ‘büyük ölçüde olasıydı’ ifadesini kullanmasının daha doğru olacağını belirtir. Diğer bir ifadeyle, Carr (1991: 114) “tarihçinin, olup biteni olmuş olmak zorunda olan bir şey olarak göstermemesi gerektiğini” vurgular.

Bir diğer sorunu Carr, ‘Kleopatra'nın burnu’ olarak adlandırmaktadır.

Kleopatra'nın burnu, tarihin geniş ölçüde şansa bağlı rastlantılarca belirlenmiş bir olaylar dizisi olduğunu ve en rastlantısal nedenlere bağlanabileceğini imlemektedir. Sözgelimi, Actium Savaşı'nın sonunu tarihçiler tarafından genellikle ileri sürülen nedenler değil de, Antonius'un Kleopatra'ya delicesine tutkunluğu belirlemiştir. Yine örneğin, Beyazıt'ın damla hastalığı yüzünden Orta Avrupa'ya ilerlemesi alıkonulduğunda Gibbon, 'bir adamın tek bir lifine düşecek aykırı bir safranın ulusların felaketini önleyebileceğini ya da geciktirebileceğini' söylemiştir (Carr, 1991: 115-116). Carr'a göre, bu noktada açıklığa kavuşturulması gereken ilk şey, bu sorunun determinizm sorunuyla bir ilgisi olmadığıdır. Antonius'un Kleopatra'ya tutulması ya da Beyazıt'ın damla hastalığına yakalanması, olup biten başka her şey kadar nedensel olarak belirlenmiştir. Antonius'un tutkunluğunun bir nedeni olmadığını söylemek, Kleopatra'nın güzelliğine karşı gereksiz yere kabalık etmek olur. Çünkü kadın güzelliği ile erkek tutkusu arasındaki neden-sonuç ilişkisi günlük hayatta gözlemlenebilir en düzgün oluştardan birisidir. Carr'a göre, tarihte rastlantı denilen şeyler, tarihçinin asıl araştırmakla ilgilendiği ardı ardınalık dizilerinin arasına giren –onlarla çatışan- neden ve sonuç dizilerinin bir ifadesidir. Burada Carr, birbirinden bağımsız olan iki nedensellik zincirinin çarpışmasından söz eder. Çünkü Carr'a göre, neden ve sonuç sıralaması, her an bir başka ve bizim görüşümüze göre ilgisiz bir sıralama tarafından bozulma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu noktada Carr, tarihte uygun bir neden-sonuç sırasını nasıl bulabileceğimizi ve böylelikle tarihte nasıl bir anlam görebileceğimizi sorar.

Tarihi bir rastlantılar demeti olarak gören teorinin yaygınlık kazanmasının, Sartre'ın 'Varlık ve Hiçlik' adlı kitabının ortaya çıkışıyla aynı zamana rastladığını belirten Carr, özellikle "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tarihte rastlantının rolünün vurgulandığını" (Carr, 1991: 118) ifade eder. Çünkü bu dönemde, "tarihsel olarak düşünmenin ne anlama geldiği, özgül bir tarihsel soruşturma yönteminin kendine özgü niteliklerinin olup olmadığına ilişkin sorular biraz daha az bir özgüvenle, bu tür sorulara kesin yanıtlar bulmanın mümkün olmayabileceği fark edilerek ele alınmıştır" (White, 2008: 17).

Öte yandan Carr, tarihte rastlantının bütünüyle bilgisizliğimizin ölçüsü olduğunu öne süren görüşleri yetersiz bulur. Çünkü Carr, bir şeyi talihsizlik olarak betimlemeyi, onun nedenlerini araştırma sorumluluğun-

dan kaçınmanın yaygın bir yolu olarak görür. Carr'a göre, ciddi tarihçiler, rastlantısal olarak ele alınan şeylerin hiç de rastlantısal olmayıp akli olarak açıklanabilir olduklarını ve olanların genel çerçevesi içinde anlamlı olarak yerleştirilebileceğini kabul ederler. Ancak yine de Carr için, rastlantı diye bir şey vardır ve rastlantı sorununun çözümü tamamen farklı bir düşünce dizisi içinde aranmalıdır.

Carr'a göre, olguların, tarihi olgular haline gelmeleri için tarihçi tarafından seçilmesi ve sıralanması gerekir. Bütün olgular, tarihi olgular değildir, ancak tarihi olan ve olmayan olgular arasındaki ayırım katı ve değişmez de değildir. Herhangi bir olgu, tarihçinin genel çerçevesiyle ilgili ve anlamlı olduğu fark edilirse tarihi olgu olma vasfına erişir. Her türlü tarihsel çalışma, seçip ortaya koyduklarıyla olduğu kadar dışarıda bıraktıklarıyla da kendi karakterini kazanır. Bu noktada Tosh, Carr'ın tarihi olmayan olgular ve tarihi olan olgular şeklinde yaptığı ayrımı çok yerinde bulur. Çünkü Tosh (1997: 134) için de, "birinci kategori sonsuzdur ve tamamı asla bilinemez; ikincisi ise, arka arkaya birçok tarihçinin tarihi yeniden kurma ve açıklama amacıyla yaptığı bir seçimi temsil eder." İşte Carr'a (1991: 120-122) göre, tarihçinin nedenlere ilişkin yaklaşımı, nedenlerle olan ilişkisi, olgularla olan ilişkisi gibi aynı karşılıklı niteliğe sahiptir. Nedenler, tarihçinin tarihi süreci yorumlayışını belirler. Nedenleri önem sırasına koyması, bir nedenin ya da nedenler dizisinin görece daha çok anlamlı olduğuna karar vermesi, tarihçinin yorumunun özünü oluşturur. Bu ise, tarihte rastlantı sorununa bir ipucu sağlar. Tarihçinin dünyası tıpkı bilim adamının dünyası gibi, gerçek dünyanın bir fotoğrafı değil, daha ziyade onu az ya da çok etkinlikle anlamasını ve üstesinden gelmesini sağlayan bir çalışma modelidir. Tarihçi, geçmiş deneyimden ya da bu deneyimden onun erişebileceği kadar bölümünden akla yatkın açıklama ve yoruma elverişli olarak kabul ettiği bölümleri süzüp ayırır ve bundan eylem kılavuzu olarak işe yarayabilecek olanını seçer.

Tarihsel olgular ve nedenler bir seçimin ürünüyse, peki bunların seçilmesinde uygulanan birtakım ölçütler var mıdır? Carr (1991: 123) için tarih, "tarihi anlamlılık terimleriyle yapılan bir seçme sürecidir." Tarih, gerçekliğe yalnızca bilimsel değil, aynı zamanda nedensel yaklaşımların da seçmeci bir sistemidir. Tarihçi, nasıl ki amacı için anlamlı olanları sınırsız olgular okyanusundan seçiyorsa, onun gibi çok sayıda neden-sonuç ardı

ardına gelişlerini, yalnızca tarihi bakımdan anlamlı ardı ardına gelişler içinden seçer. Tarihi bakımdan anlamlılığın ölçütü ise, tarihçinin bunları kendi akılcı açıklaması ve yorumlama kalıbına uydurma yeteneğine dayanır. Carr'a (1991: 124) göre, "öteki neden-sonuç ardı ardına gelişleri, nedenle sonuç arasındaki ilişki farklı olduğundan değil, bu ardı ardına gelişin kendisi uygun olmadığından rastlantısal diye reddedilmelidir." Bunlar akılcı yoruma elverişli olmadığı için, geçmiş ve gelecek için bir anlam taşımadıkları için tarihçinin bunlarla yapabileceği bir şey yoktur. Kleopatra'nın burnunun ya da Beyazıt'ın damla hastalığının veya Aleksandros'u maymunun ısırmasının birtakım sonuçları olduğu elbette doğrudur. Fakat Carr için, komutanların güzel kraliçelere olan düşkünlüklerinden ötürü savaşı kaybettikleri ya da kralların evcil maymunlar beslemeleri nedeniyle savaş çıktığını söylemek genel bir önerme olarak hiçbir anlam taşımazlar.

Carr'a (1991: 125) göre, "bir tarihçinin nedenler konusunda takınacağı tavır, tarihte akli ve rastlantısal nedenler arasında ayırım yapmaktır." Çünkü akli nedenler, başka ülkelere, başka dönemlere, başka koşullara uygulanabilme özelliğinden ötürü bizi yararlı genellemelere götürür ve onlardan birtakım dersler çıkartabiliriz." Buna karşın, rastlantısal nedenler genelleştirilemezler, bu nedenler benzersiz oldukları için kendilerinden ders çıkarılamaz ve bizi bir sonuca götürmezler. Bu noktada Carr (1991: 126), "tarihte nedensellik konusuna ilişkin araştırmasının anahtarının, bir amaç gözetme fikri olduğunu" belirtir. Amaç gözetme fikri ise, zorunlu olarak değer yargılarını işin içine katmaktadır. Çünkü, Carr'a göre, tarihte yorum her zaman değer yargılarına bağlıdır ve nedensellik de yoruma bağlıdır. "Tarihte nedensellik ilişkilerinin araştırılması değer yargılarına başvurulmaksızın imkansızdır. Nedensellik ilişkilerinin aranmasının ardında her zaman dolaylı ya da dolaysız, değerlerin aranması vardır" (Carr, 1991: 126). Carr'a göre, bugünün ışığında geçmişini anlamak ve geçmişin ışığında bugünü anlamak, tarihin ikili ve karşılıklı işlevini oluşturmaktadır. Carr açısından, bu ikili amaca katkıda bulunmayan herhangi bir şey tarihçinin görüş açısından, ölü ve verimsiz olarak kabul edilmektedir.

Carr için bugünün, geçmişle geleceği ayıran imgesel bir çizgi olarak tasarımdan öte bir anlamda varlığı bulunmamaktadır. Bugünden söz ederken başka bir zaman boyutunu tartışmanın içine gizlice soktuğumuzu belirten Carr, geçmiş ve geleceğin aynı zaman aralığının parçaları olması

dolayısıyla, bugünle ilgilenmek ile gelecekle ilgilenmenin birbirine bağlı bulunduğunu göstermenin kolay olduğunu ifade eder. Tarihöncesi ile tarihi zaman arasındaki sınır çizgisine, insanlar yalnızca bugünde yaşamayı bırakıp, sürekli olarak hem kendi geçmişleri hem de kendi gelecekleriyle ilgilenmeye başladıkları zaman geçilmiştir. Tarih, geleneğin kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla başlar, gelenek ise geçmişin alışkanlık ve derslerinin geleceğe taşınmasıdır. Geçmişte olup bitenler, gelecek kuşakların yararı için kaydedilmeye başlanır. Carr (1991: 127) için, “tarihi düşünüş her zaman bir amaca hizmet eder, yani teleolojiktir ve iyi tarihçiler, onlar böyle düşünsün ya da düşünmesin geleceği iliklerinde taşırlar.” Dolayısıyla, Carr için tarihçi, ‘niçin’ sorusunun ardından, ‘nereye’ sorusunu da sorar.

Carr (1991: 129), “tarihin dayanacağı bir varsayım olarak insanın başarılarında bir ilerleme bulunduğunu kabul etmemiz gerektiğini” vurgular. Aksi takdirde, ona göre, tarihin anlamını dinbilim ya da eskatolojya gibi tarihin dışında arayan gizemciliğe ya da tarihin anlamının olmadığını, eşit ölçüde geçerli ve geçersiz anlamlara sahip bulunduğunu, bizim kendi arzumuzla göre verdiğimiz belirli bir anlamı bulunduğunu öne süren kinikliğe düşeriz.

Bertrand Russel’in, “ben Victoria çağı iyimserliğiyle dolu bir denizde büyüdüm ve o zaman kolay olan umutluluktan bende hala bir şeyler kalmıştır” (Carr, 1991: 132) sözünü, Carr da koşulsuz bir şekilde onaylar ve tarihi, edinilmiş becerilerin kuşaktan kuşağa iletilmesi içinde bir ilerleme olarak görür. Bununla birlikte, ilerlemenin belirli bir başlangıcı ve sonu bulunduğunu varsaymamamız gerektiğini vurgulayan Carr, ilerlemenin ya da uygarlığın başlangıç noktasını bir buluş değil, içinde zaman zaman göz alıcı sıçramaların da bulunduğu, son derece yavaş bir gelişme süreci olarak değerlendirir. Öte yandan, ilerlemenin nihai bir amacı bulunduğu varsayımının ciddi yanlış anlamalara yol açtığına dikkat çeken Carr (1991: 131) “tarihin nihai bir hedef kazanmasının, otomatik olarak tarihin sonu anlamına geldiğini” ifade eder. Çünkü, Carr (1991: 136) için, “tarihin bir nihai amacı olduğuna ilişkin önkabul, tarihçiden çok dinbilimciye yakışan bir eskatolojik renge sahiptir ve bu da bizi tarihin dışında bir hedef bulunduğu sapkınlığına götürür.”

Carr’a göre tarihçi, ilerleme varsayımını, ancak, birbirini izleyen dönemlerin istemlerinin ve koşullarının kendi özel içeriklerini katacakları

bir süreç olarak incelemelidir. Tarihçi için, ilerlemenin nihai amacı evrilip gelişmiş değildir ve bu sonsuz derecede uzak bir şeydir. Buna ilişkin işaretleme görüş alanına ancak biz ilerledikçe girerler. Tarihin içerdiği, yalnızca biz onu yaşadıkça gerçekleşir (Carr, 1991: 136-137).

Diğer yandan, aklı başında hiç kimsenin, tarihte geri dönüşsüz, sapmasız ve kesintisiz, süreklilik içinde kopuksuz düz bir çizgi boyunca ilerleyen türden bir gelişmeye inanmayacağını belirten Carr, tarihte ilerleme dönemleri olduğu gibi gerileme dönemlerinin de var olduğunu vurgular. Hatta gerilemeden sonra, ilerlemenin aynı noktadan ya da aynı çizgi boyunca yeniden başlayacağını düşünmenin de doğru olmadığını ifade eden Carr, Hegel’le Marx’ın dört ya da üç uygarlığı, Toynbee’nin yirmi bir uygarlığı, uygarlıkların doğuş, yükseliş ve çöküşten geçen bir hayat döngüleri olduğu teorisi türünden tasarımların kendi içlerinde hiçbir anlam taşımadığını öne sürer (Carr, 1991: 137-138). Carr için, bir dönemdeki önder rolündeki grubun, sınıfın, ulusun, kıtanın ya da uygarlığın, gelecek dönemde benzer bir rolü oynaması olası değildir. Çünkü, böyle bir grup önceki dönemin gelenekleri, çıkarları ve ideolojileriyle, kendisini gelecek dönemin istemlerine ve koşullarına duyumlayamayacak kadar bütünleşmiştir. Dolayısıyla, bir gruba düşüş dönemi olarak gözüken bir zaman, ötekine yeni bir ilerlemenin doğuşu olarak gözükebilir. İlerleme herkes için eşit ve aynı zamanda ilerleme anlamına gelmez. Bu nedenle, Carr (1991: 139) için “ilerleme varsayımı, ancak kopuk çizgi koşuluyla kabul edilebilir.”

Carr’a göre, tarihte ilerleme, doğadaki evrimden farklı olarak kazanılmış başarıların aktarılmasına dayanır. Bu başarılar hem maddi şeyleri hem de kişinin çevresine egemen olma, değiştirme ve kullanma yeteneğini kapsar. Bu iki ögenin birbiriyle çok sıkı bir şekilde bağlı olduğunu ve birbirleri üstünde etkide bulduklarını öne süren Carr, Marx’ın insan emeğini bütün yapının temeli saymasını, emeğe yeterince geniş bir anlam verilmesi halinde kabul edilebilir bir formül olarak görür. Günümüzde ilerleme olgusunun, hem maddi kaynakların ve bilimsel bilginin hem de teknik anlamda çevre üstünde egemen olmanın birikimi anlamına geldiğini ifade eden Carr, 20. yüzyılda toplumu düzenleyişimizde, toplumsal çevreye egemen olmamızda herhangi bir ilerleme olup olmadığı konusunda kuşkuları olduğunu da vurgular. Carr (1991: 140) için, “toplumsal bir

varlık olarak insanın evrimi, tehlikeli bir biçimde teknolojik ilerlemenin gerisinde kalmıştır.” Çünkü, kıtalar, uluslar ve sınıflar arasında güç dengesinin yer değiştirmesi yüzünden bir çatışma ve kargaşa dönemi olarak ortaya çıkan bu dönemin, yetenekleri ve nitelikleri aşırı ölçüde zorladığını öne süren Carr, bu durumun olumlu başarılarla ulaşacak türden etkinlikleri sınırladığını ve engellediğini belirtir. Dolayısıyla, son elli yılda Batı dünyasında ilerlemeye olan inancın neredeyse yok olduğuna dikkat çeken Carr, gene de tarihte ilerlemenin sonuna gelmiş olduğuna inanmadığını ifade eder. İlerlemeye inanmanın, otomatik ya da kaçınılmaz herhangi bir süreçte inanmak anlamına gelmediğini, insan yeteneklerinin ilerleyen gelişmesine inanmak anlamına geldiğini belirten Carr (1991: 141), “ilerlemenin soyut bir terim olduğunu, insanların peşine düştüğü somut amaçların ise, başka herhangi bir kaynaktan değil, tarih sürecinin içinden zaman zaman ortaya çıktığını” öne sürer. İnsanın yetkinleşebileceği ya da gelecekte yeryüzünün bir cennet olacağı şeklinde bir inanca sahip olmadığını vurgulayan Carr, ancak sınırsız –ya da ne olduklarını öngöremeyeceğimiz ya da öngörmemiz gerekmeyen sınırları olmayan- bir ilerlemeye inanmayla yetindiğini belirtir. Bu ilerlemenin hedefleri, onlara doğru ilerledikçe tanımlanabilecek ve geçerlilikleri ancak onlara ilerleme süreci içinde incelenebilecektir. Bir toplumun ayakta kalma koşulunu böyle bir ilerleme anlayışına dayandıran Carr'a göre, her uygar toplum, henüz doğmamış kuşaklar uğruna, yaşayan kuşağı birtakım özverilere zorlar ve bu özverileri gelecekte daha iyi bir dünya adına temellendirmek, bunları bir tanrısal amaç adına temellendirmenin laik bir benzerini oluşturur. Bu bağlamda Carr, gelecek kuşaklara karşı ödev ilkesini, ilerleme düşüncesinin doğrudan doğruya zorunlu bir sonucu olarak görür.

Sonuç

Bilindiği gibi, “19. yüzyıl güvenilir, nesnel bilginin tek tedarikçisi olma prestijini bilim kategorisine yüklemiş, doğa bilimlerini de bilimin biricik timsali saymıştır” (Snow, 2005, s. 51). Bilimin adeta bir iktidar olduğu çağda sayabilmek, ölçebilmek ve hesaplayabilmek, diğer bir ifadeyle nicelleştirebilmek bilim adını almanın kriteri kabul edilerek, tek gerçek, tek bilim, tek yöntem şeklinde tektipleştirici ve hegemonyacı bir söylemle insan ve toplum bilimlerinin bilim sayılabilmesi için doğa bilimlerinin kullandığı yöntemi kullanması gerektiği dikte edilmiştir.

Ancak, aynı yüzyıl, tarih alanında birtakım genel dönüşümlerin yaşandığı bir yüzyıldır da. Bu dönüşümlerden en önemlisi, tarihsel-toplumsal olayların ve doğa olaylarının açıklanmasının mantıksal olarak farklı girişimler olduğu düşüncesine yöneliktir. Bir açıklamanın bilimsel nitelikte olabilmesi için aynı tümdengelimci modele uygun olması gerektiğine ilişkin pozitivist düşünceye karşı bir tepki olarak karşımıza çıkan hermeneutik yöntem, Herder'in de etkisiyle ilk olarak Alman Tarih Okulu'yla birlikte savunulmuş ve ardından bu okulun tarih geleneğine bağlı farklı filozoflarca da devam ettirilmiştir. Söz konusu gelenek, insani-toplumsal olayların açıklanmasının her zaman toplumsal olayların anlamlarını, bu olayları yaşayan aktörlerin bakış açısından keşfedip yorumlamaya ilişkin bir çabayı dile getirmektedir (Skinner, 2013).

Bu çalışmada, söz konusu çabaya katkı sağlayan düşünürlerinden biri olan Edward Hallet Carr'ın, tarih alanındaki metodolojik tutumunun merkezini oluşturan nedensellik anlayışı serimlenmeye çalışılmıştır.

Carr, tarihte nedensellik konusunda, tarihsel olayların nedenlerini göstermek zorunluluğuyla karşı karşıya kalan tarihçinin ne yapması gerektiğini sorgulamaktadır. Carr'a göre nedensellik kavramı günümüzde modası geçmiş bir kavram olarak görülüp, bunun yerine açıklama, durum mantığı, yorum ya da olayların iç mantığı gibi kavramlarla nitelendirilse de tarih metodolojisinden dışlanamaz. Neden kavramının sosyal bilimlerden kovulmasının nedeni, doğa bilimlerinin nedensellik tasarımıdır. Bu noktada Carr, tarihte metodoloji probleminde merkezi bir role sahip olduğunu düşündüğü, nedensel açıklamadan ne anlamamız gerektiğini sorgular. Ona göre, tarihte neden sorusu yerini, bu sorunun türevi olarak karşımıza çıkan 'nasıl oldu?' 'niçin oldu?' sorusuna bırakır. Bu nedenle tarihçi, tıpkı gündelik yaşamda eyleyen sıradan insanlar gibi, insan eylemlerinin nedenleri olduğunu düşünür. Carr, tıpkı Hume'un nedensellik kavramının gündelik yaşamımızda oynadığı rolün önemine vurgu yapması gibi, nedensellik tasarımı olmadan nasıl ki gündelik yaşamın anlaşılması olanaksızsa, tarihin de anlaşılmasının olanaksız olduğunu öne sürer.

Carr'ın iddiası, tarihçinin temel görevinin, bu nedenleri araştırmak olduğudur. Bu noktada Carr, tarihsel olay ve olgu arasında bir ayrıma gider. Carr'a göre, tarihsel olayların tarihsel olgu haline gelebilmesi için tarihçinin bunları seçip sıralaması gerekir. Burada Carr, geçmişteki ya-

şanmış tüm olayların tarihsel bir olgu olmadığı argümanına dikkatimizi çekmektedir. Tarihsel olan olgu ile tarihsel olmayan olgu arasındaki ayırım, tarihçinin karşısındaki olayları kronolojik olarak sıraya dizmesinde ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir tarihsel olayın bir tarihsel olgu statüsüne çıkmasının kriteri, tarihçinin hangi tarihsel olayları seçtiğinde gizlidir. Bununla birlikte, tarihsel olan olgu ile tarihsel olmayan olgu arasındaki ayırımı değişmez ve katı bir sınır bulunmamaktadır. Buna göre, tarihçinin seçimi doğrultusunda herhangi bir olay tarihsel olgu statüsüne, tam tersi bir şekilde, tarihsel bir olgu da tarihsel olay statüsüne dönüştürülebilir. Carr'a göre, tarihçinin nedenlerle ilişkisi, kendi seçimlerinin arka de-senini oluşturan değer yargılarına yaptığı referansla tarihsel olgulara ilişkin oluşturmuş olduğu öncelik ve sonralık sıralamasına göredir. Kısaca, tarihsel olayların sıralanışında ve nedenlerin belirlenmesinde Carr'a göre tarihçinin yorumu ön plandadır ve dolayısıyla "tarihi anlamlandıran ancak yorumdur" (Simmel, 2008: 62). "İncelenen olay ya da olgulara tarafsız ve adeta insansız bir şekilde yaklaşılması gerektiğini savunan pozitivist düşüncenin evrensellik niteliğine" (Walsh, 1960: 96) karşıt olan bu düşünceye göre, tarihçi ancak bu yoruma göre yaşanmış geçmişe yönelir ve olgular arasında neden-sonuç ilişkisi kurar. Ayrıca Carr, tarihte nedensellik kavramıyla genel yasa kavramı arasında bir ilişki kurar. Ona göre tarihçi, tarihteki bireysel olaylarla değil, genellenebilir olgularla ilgilenir. Burada Carr, tarihçiye nesnesine –tarihsel olayların bütününe- yaklaşırken nasıl davranması gerektiği konusunda üzerinde yürüyeceği bir yol sunar. Tarihçi, tarihsel olayların biricikliğiyle değil, bu biriciklik içerisindeki genel olanla ilgilenmelidir.

Carr'ın buradaki iddiası, tarihçinin kendi nedensel zincirini sınaması için sürekli bir genelleme yapması gerektiğidir. Carr'a göre, tarihçinin genellemeleri, tarihi katı şemalar içerisine hapsetmediği sürece tarihsel araştırmalar için zorunludur. Carr'ın genellemeden anladığı, içinde rastlantı ögesine de yer veren bir genelleme anlayışdır. "Tarihsel olayların altında yatan ve onları yöneten 'yasa' anlamında bir nedenden söz edilemez. Dolayısıyla, doğadaki neden kavramıyla tarihteki neden kavramı aynı anlama sahip değildir" (Lemon, 2003: 22). Bir tarihsel olay incelenirken elbette nedensel bağlar kurulur ama tarihsel olayın biricikliği nedeniyle buradaki nedensel bağ, kanıtlanmış, kesin tek bir nedensellik zinciri şek-

linde sunulamaz. Çünkü, tarihsel bir olayda çok fazla sayıda neden-sonuç bağıyla karşı karşıyayızdır. Ayrıca, tarihte somut doğa ve toplum koşullarını içine alan nedensel bağ, insanın erek tasarımını da içine alarak tarihsel süreci oluşturur. Bunun yanı sıra, insanın baştan sona rasyonel bir varlık olmaması onun nedensel olarak sonuna kadar açıklanamazlığı ile birlikte irrasyonel yönü olan özgürlüğünü de birlikte getirir. Bu noktada, özgür eylemleri ile toplumsal koşulları oluşturma ve belirleme olanağına sahip olan insan, tarihsel süreçte öne çıkarak nedensel bağın katı determinasyonunu kırmaktadır (Aşkın, 2008). Sonuçta, tarihte genelleme doğa bilimlerindeki genellemeden farklı olarak, hem tarihsel olayın biricikliğinden dolayı hem de insanın erek tasarımına sahip bir varlık olmasından dolayı önceden kestirilemeyen öğeleri, yani rastlantı öğesini de içermektedir.

Kaynaklar

- Aşkın, Z. (2003). Tarih Felsefesinde Öndeyi Sorunsalı: Popper'in Öndeyi Kavramı Üzerine Bazı Düşünceleri. *Araştırma: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 16, 143-163.
- Aşkın, Z. (2008). Determinizm-İndeterminizm Karşıtlığında Tarihsel Aklın Kategorial Çözümüne. *Özne Felsefe Dergisi*, 9, 26-34.
- Carr, E. H. & Fontana, J. (1992). *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık* (çev. Ö. Ozankaya). Ankara: İmge Kitabevi.
- Carr, E. H. (1991). *Tarih Nedir?* (çev. M. G. Gürtürk). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Collingwood, R. G. (2013). *Tarih Tasarımı* (çev. K. Dinçer). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Collingwood, R. G. (2005). *Taribin İlkeleri ve Tarih Felsefesi Üstüne Başka Yazılar* (çev. A. H. Aydoğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dilthey, W. (2011). *Hermeneutik ve Tin Bilimleri* (çev. D. Özlem). İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Duke, D. F. (1993). Edward Hallet Carr: Historical Realism and the Liberal Tradition. *Past Imperfect*, 2, 123-136.
- Griffiths, M. (1999). *Fifty Key Thinkers in International Relations*. London: Routledge.
- Hume, D. (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (çev. E. Baylan). Ankara: Bilge-su Yayıncılık.

- Lemon, M. C. (2003). *Philosophy of History*. New York: Routledge.
- Özlem, D. (2010). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Popper, K. R. (2013). *Taribsiciliğin Sefaleti* (çev: Sabri Orman). İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Popper, K. R. (2010). *Açık Toplum ve Düşmanları II: Hegel, Marks ve Sonrası* (çev. M. Tunçay), Ankara: Liberte Yayınları.
- Simmel, G. (2008). *Tarih Felsefesinin Problemleri* (çev. G. Aytaç). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Skinner, Q. (2013). Temel Kuramın Dönüşü. *Çağdaş Temel Kuramlar* (ed. Q. Skinner, çev. A. Demirhan). İstanbul: İletişim Yayınları, 9-31.
- Snow, C. P. (2005). *İki Kültür* (çev. T. Birkan). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Tosh, J. (1997). *Taribin Peşinde* (çev. Ö. Arıkan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Walsh, W. H. (1960). *Philosophy of History: An Introduction*. New York: Harper Torchbooks.
- White, H. (2008). *Metatarib: 19. Yüzyıl Avrupası'nda Tarihsel İmgelem* (çev. M. Küçük). Ankara: Dost Kitabevi.

Öz: Bu çalışmanın amacı, Edward Hallet Carr'ın perspektifinden tarihte nedensellik sorunsalının incelenmesidir. Tarihte nedensellik sorununa özgün açıklamalar getiren Carr, tarih alanındaki metodolojik tutumunun merkezini oluşturan nedensellik anlayışını ortaya koyarken, Hegel'in kötülüğü ve Kleopatra'nın burnu olarak adlandırdığı iki metaforik ögeye tutunur. Burada Carr'ın Hegel'in kötülüğü olarak işaretlediği metofor, Hegel ve Marx'ın determinist tarih felsefelerine yönelik bir eleştiri olarak karşımıza çıkarken; Kleopatra'nın burnu olarak işaretlediği metofor ise, tarihin geniş ölçüde şansa bağlı rastlantılarca belirlenmiş bir olaylar dizisi olarak tarihin rastlantısal nedenlere geri götürülebileceği düşüncesini merkeze alır.

Anahtar Kelimeler: Edward Hallet Carr, tarihte nedensellik, tarihte zorunluluk, tarihte rastlantı, rastlantısal nedenler.

